

УДК 316.6

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО СУСПІЛЬНИХ УМОВ У ЗРІЛОМУ ВІЦІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАХІДНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ)

Олена Скотна

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка 41, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-47-85*

Зміст етнопсихологічних досліджень – в їх прикладному характері - критерій адекватності висновків не просто практика, а міра важливості в реаліях міжетнічних стосунків. Значний інтерес становить вивчення особливостей розвитку етнічної свідомості та самосвідомості, оскільки ця сфера передбачає проникнення в глибинні структури психіки, які визначають ментальні та поведінкові прояви особистості, а також дослідження змісту і спрямованості впливу багатьох чинників соціалізації та виховання. Прогресивний поштовх у сприйнятті дійсності, що пов'язаний з етнічністю, яскраво вимальовується на складному фоні соціально-психологічних явищ.

“Психіко-соціальна самототожність особистості, – зазначає Н.Шульга, – є необхідною умовою її нормального психічного існування. В звичайних умовах людина не роздумує над власною ідентичністю. Про неї вона дізнається і відчуває в періоди різних змін в житті, в моменти перебудови світоглядних структур, втрати значимих цілей, перемін в ціннісних орієнтаціях, і зрозуміло, змін внутрішніх опор для оцінок, в тому числі і самооцінок. Самоідентифікація особистості з певною соціальною спільністю виконує стабілізуючу функцію. Завдяки даному психологічному процесу особистість чіткіше усвідомлює місце в системі соціальних зв'язків і людських відносин”[1, с.26–27].

Результати багатьох соціологічних досліджень дають змогу стверджувати, що самоусвідомлення останнім часом значно посилюється.

Глибока соціально-економічна криза в нашому суспільстві стає значною умовою існування. Незадоволеність життям — у цілому чи в окремих моментах і її аспектах – відображає буття практично кожного громадянина України. Саме ця ситуація потребує від учених аналізу нового життєіснування, філософсько-психологічних досліджень значимих реалій буття. Незадоволеність життям і життя незадоволених постають самоочевидним предметом дослідження психологів.

Екзистенціальний статус проблеми незадоволення життям очевидний і безсумнівний. Людина – істота не тільки розумна, соціальна, думаюча,

істота, що розвивається, але й незадоволена багатьма сторонами свого буття у світі. Ця незадоволеність може бути як тотальною, так і обумовленою різними джерелами: біологічними, соціальними, сімейними, суспільними, національними та етнічними.

Саме по собі уявлення про різне зростання вітальної, соціальної і екзистенційної незадоволеності в періоди суспільних криз поділяється практично всіма дослідниками і більшістю тверезомислячих людей. Незадоволення життям стає основним змістом існування певних соціальних груп та верств населення, формує тотальну негативну орієнтацію і призводить інколи до масових актів насильства та жорстокості.

Тут ми маємо справу з особливим типом ментальності – специфічною ментальністю незадоволених. Але перш ніж зробити спробу опису специфіки ментальності людей, незадоволених життям, окреслимо зміст самого терміна "ментальність".

У вітчизняній традиції перша спроба визначити категоріальний статус поняття "ментальність" належить А.Я.Гуревичу, який розглядає її як спосіб бачення світу і рівень свідомості, на якому думка не відокремлена від емоцій та автоматизмів. Він підкреслює, що ментальність, як загальний спосіб сприйняття світу, манера відчувати і думати, характерна для людей певної епохи, повинна стати предметом психологічного вивчення [2, с.103]. Під ментальністю А.Я.Гуревич розуміє систему основних принципів конструювання суб'єктивної реальності в індивідуальній свідомості людини, що історично визначена лінгвокультурною спільністю. Психологічні механізми народження і функціонування, що формуються у системі культури унікального індивідуального досвіду, ми називаємо ментальними структурами свідомості. Ці структури співвідносяться не стільки з традиційними психічними пізнавальними процесами, скільки з функціями екзо- та ендопсихіки і типами установки безсвідомого за К.Г.Юнгом [3, с.57]. Її призначення – не просто відображення сприйняття світу, а в першу чергу – його концептуалізація, осмислення.

Масштаб особистості, її цінності і значимість інколи визначаються лише тим, чим вона володіє, а найменша загроза власності сприймається як вторгнення у святе святих особистості. Навряд чи варто дивуватися тому, що колишні громадяни Радянського Союзу, які втратили багато реальних та ілюзорних благ тоталітарної держави, відчувають гостре незадоволення теперішнім своїм життям. Причому їхні жалкування у повній відповідності з фроммівською концепцією, описують не тільки матеріальні втрати, але і втрати на рівні екзистенцій — переживання безсилля, безправ'я, приниження та обділеності в теперішньому існуванні, втрату цінностей і змісту життя. Втрачені разом із соціалізмом можливості, не завжди домішувались іншими, оскільки мова йде про можливості і потенції особистості, а не держави.

Карен Хорні вважає особистісні конфлікти, "зосереджені навколо основних життєвих проблем", причиною цілістних невротичних форм

соціальної активності, що описані нею як типи особистості – поступливий, усунений, агресивний. Орієнтовані відповідно на “рух до людей”, “від людей” і “проти людей”, ці типи особистості намагаються досягнути гармонії і благополуччя завдяки створенню ідеалізованого образу “Я”, відбіркової сліпоти, самоізоляції, раціоналізації, деспотичної правоти, цинізму і екстерналізації. Ось опис останньої: “Я характеризую її як тенденцію так сприймати внутрішні процеси, ніби вони б мали місце поза людиною, і, як правило, вважати зовнішні фактори відповідальними за власні труднощі” [4, с. 103].

Об'єктом даного дослідження стала етнічна самосвідомість особистості зрілого віку, що не вдоволена власним соціальним статусом, предметом дослідження — рівень толерантності по відношенню до власної та інших етнічно-національних груп.

Опитано було 188 чоловік, які проживають у місті Львові, віком від 45 до 67 років, щодо етнічної приналежності – корінні жителі західно-українського регіону. Переважна більшість респондентів відносить себе до людей, які складно адаптуються у нових умовах, з низьким рівнем життя чи з низьким заробітком.

Ментальні структури свідомості як психологічні механізми побудови суб'єктивної реальності, піддаються аналізу, зокрема, в двох моментах власного функціонування: у процесі вербалізації і комунікативному акті, коли виникає обмін мовними репрезентаціями досвіду, їхнього розуміння. Власне розуміння є інтерпретацією, роз'ясненням неопосередкованого досвіду людини. Він відтворюється завдяки поверхневим структурам запропонованих висловлювань. Глибинні структури висловлювань і досвід, що лежить в їх основі, мають розходження, судити про них ще важче.

Інший принциповий момент, який слід обговорити під час спроби опису та вивчення ментальних структур та змістів, – це неминуха спроба екстраполяції, завдяки якій на основі результатів аналізу індивідуальних механізмів, структур та змістів будуються здогадки про групову чи колективну ментальність у власному змісті слова. У соціальній психології досить докладно вивчені зворотні процеси: вплив групової психології та включеності в групу на індивідуально психічні властивості та процеси.

Як соціальна, так і масова індивідуальна свідомість гетерогенна, і поряд з теоретичними знаннями в ній містяться буденні уявлення про соціальні процеси, що характеризуються з певною ступінню достовірності, стереотипи мислення і упередження, що передаються з покоління у покоління, формується тип реакцій у різних сферах соціальної дійсності. Особливо стійкі вони в сфері національно-етнічних відносин, що обумовлено різними причинами.

З метою вияву цих причин, а також дослідження найбільш характерних тенденцій розвитку етнічного компонента масової свідомості була запропонована анкета, що розкривала різні сторони національної

психології: сприйняття національного характеру і ставлень до даного феномену. Крім того, в ході дослідження здійснювалось вивчення рівня національної толерантності за шкалою соціальної дистанції Богандуса, яка дає можливість визначити ставлення до представників власної та інших соціально-етнічних груп, що важливо для прогнозування поведінкових реакцій у найближчій перспективі. У ході дослідження вивчався вплив інформаційного поля на процеси, що формують національно-психологічні установки та стереотипи, які домінують у масовій свідомості. У філософській і соціологічній літературі — як у вітчизняній так і зарубіжній — існує твердження про те, що усвідомлення приналежності до національно-етнічної групи забезпечує членам групи необхідну соціальну комфортність. З цим твердженням погодились 97% респондентів, 84% респондентів пов'язують досягнення соціальної комфортності з можливостями, завдяки приналежності до власної національно-етнічної групи. Важливим чинником національного самовизначення 100% опитаних вважають володіння мовою власної національно-етнічної групи, що свідчить про складності проведення мовної політики в регіоні. Усвідомлення власної національно-етнічної групи проходить через усвідомлення відмінностей від інших національно-етнічних груп як на рівні масової, так і на рівні індивідуальної свідомості. Згідно з опитуванням цей процес відбувається на базі власного досвіду — у 78% респондентів, під впливом мас.медіа — у 63%, через досвід знайомих, родини — у 54%, через художню літературу, мистецтво — у 26%, з історичної літератури — у 37%.

У ході дослідження приділялась увага вивченню рівня національної толерантності за шкалою соціальної дистанції Богандуса. Методика передбачає вияв рівня соціальної дистанції за семибальною шкалою: чим нижчий показник соціальної дистанції, тим вищий рівень терпимості по відношенню до інших національностей та етносів.

Високим рівнем вимог характеризуються ставлення до інших етносів у якості членів сім'ї (оскільки більшість респондентів одружені чи були в шлюбі), було запропоновано схеми щодо дітей респондентів: чи згодні ви допустити представників тієї чи іншої національно-етнічної групи у власну сім'ю; що характеризує найвищий рівень толерантності. Отримані наступні результати:

На запитання: чи згодні ви допустити представників тієї чи іншої національно-етнічної групи у власну сім'ю (в якості зятя чи невістки), респонденти розподілилися так:

- західні українці — 92%
- євреї — 43%
- німці — 64%
- американці (канадці) — 52%
- поляки — 20%
- східні українці — 54%

росіяни – 12%
В якості близьких друзів:
західні українці – 94%
східні українці – 84%
євреї – 20% американці – 85%
німці – 74%
росіяни – 44%
поляки – 90%
В якості ділових партнерів
західні українці – 64%
східні українці – 74%
євреї – 12%
американці – 42%
німці – 58%
росіяни – 16%
поляки – 24%

Найпріоритетнішою групою для взаємодії чітко вирізняється власна етнічна група, як в якості особистих, так і в якості ділових стосунків. Група представників німецької національності та американці викликають особливий інтерес як група ділових партнерів. Їхній рейтинг переважає поляків, росіян, і в певних сферах стосунків навіть східних українців.

Результати тесту І.Д.Спілберга, методика якого передбачає поєднання вивчення соціального самопочуття (соціально-психологічної напруженості) і особистісної тривожності (психічна напруженість), показують, що серед респондентів 95% – незадоволених своїм життям загалом. Проведений аналіз виявив тісний зв'язок між оцінюванням власного економічного становища і задоволеністю респондента своїм соціальним статусом, а також з задоволеністю життям загалом.

Задоволеність тим, що надає суспільство, корелює з оцінкою економічної ситуації, яка склалася в країні. Всі респонденти оцінюють економічну ситуацію в країні як погану – 92%, швидше погану, ніж добру – 40%. На вихід з економічної кризи в найближчі 2–3 роки розраховують – 92%, через 10 років – 8%. У респондентів відсутня надія реалізувати себе, присутнє негативне ставлення до економічного порядку і до можливості працювати на приватного власника.

Проведене дослідження виявило тісну взаємодію окремих показників соціального самопочуття, адаптації до економічних умов та громадської позиції. Крім того, визначило характер національних почуттів, зокрема національних уподобань і негативних установок, що властиві людям певної вікової категорії і соціального статусу. Важливим компонентом національної самосвідомості є її здатність до самооцінки. Причому цей чинник діє і в індивідуальній, і в суспільній свідомості. Важливою закономірністю розвитку національної самосвідомості є її детермінованість соціально-економічними та

існуючими умовами життєдіяльності нації, ріст національної самосвідомості відбувається суперечливо, що пов'язано з її власною суперечливою природою.

Необхідно врахувати, що масова свідомість загалом є імпульсивною за своєю природою і відтак порівняно легко піддається пропагандистському впливові: у той же час національний характер як найбільш стійка складова національної психології фактично не зазнає цього впливу, хоча сама, безперечно, може стати об'єктом маніпулювання.

1. Шульга М.О. Етнічна самоідентифікація особи: //Дис. у формі наук. доповіді. - Київ 1993.- С.26–27.
2. Калина Н.Ф. Ментальность людей, неудовлетворенных жизнью //Наук. студії з політичної психології. – К., 1996. - С.103.
3. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. - Москва, 1994.
4. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. - Днепропетровск, 1995. - С.51.

PECULIARITIES OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION TO SOCIETY CONDITION IN ADULT AGE (ON THE MATERIALS OF WESTERN REGIONS OF UKRAINE)

Olena Skotna

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Doroshenka 41, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-47-85*

Theoretical and methodological analysis of structure of interlink between social consciousness, national psychology and mass consciousness gives the possibility to determine the approach towards study of trends in mass consciousness development which are ethnically conditioned and manifest themselves in political life of society. It is necessary to note, that in general, mass consciousness is impulsive and can be easily influenced by propaganda; national character is the most stable component of national psychology and cannot be influenced, although it can be the object of manipulation. The article presents the attempt to analyze the state of mass ethnic consciousness in Western Region (L'viv) according to the results of sociological research.

Key words: socio-psychological adaptation; social consciousness; national psychology

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2000

Прийнята до друку 14.11.2000